

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію

Ярмак Вероніки Іванівни

«Семантика і прагматика темпоральності у сербському літературно-художньому дискурсі: структурні, стилістичні та компаративні аспекти», подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук до спеціалізованої вченої ради Д 26.172.01 в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України за спеціальністю 10.02.03 - слов'янські мови

Дослідження питань перцепції і тлумачення категорії часу в різних наукових галузях, у тому числі філологічній, є незмінно *актуальними та перспективними*. І тому, що, за відомим висловом Льва Толстого, час проходить, але сказане слово залишається, і тому, як писав Григорій Сковорода: «Хто не знає минулого - той не вартий майбутнього». Варто погодитися і з постулатом авторки дисертації, згідно з яким слід також переосмислювати цю категорію (див. с. 11), до того ж, на нашу думку, постійно і всеохопно, зважаючи принаймні на її безперервну еволюцію з погляду її сприйняття і відображення, зокрема в художньому слові, в тому числі й слов'янському.

Тож цілком логічним є те, що обрана тема стала частиною комплексної наукової програми «Східнослов'янський глотогенез і динаміка лінгвальних рівнів української мови в загальнослов'янському контексті» Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України як визнаного центру лінгвістичних досліджень, оскільки південнослов'янський (насамперед сербський) ракурс є невід'ємною й надзвичайно важливою частиною окресленої фундаментальної проблеми.

Тісно пов'язаними з висловленими міркуваннями й зазначеними обставинами є *мета* дисертаційного дослідження, що передбачає необхідний

у визначеному тематичному контексті діахронічний план, а також підпорядковані їй масштабні наукові завдання, серед яких слід виокремити дихотомічне поєднання «парадигматичних» закономірностей і «синтагматичних» особливостей реалізації досліджуваних темпоральних форм, специфічні риси сербської мовної картини, репрезентованої літературними текстами, а також широкий слов'янський контекст, створюваний завдяки компаративному вимірові дослідження.

Саме чітко визначені мета і завдання уможливили належне бачення і, відповідно, формулювання об'єкта і предмета дослідження з його конкретним хронологічним діапазоном, обумовили солідність і переконливу повноту джерельної бази, яка містить понад 10.000 прикладів характерного вживання відповідних граматичних засобів із творів видатних сербських письменників від початку ХІХ до початку ХХІ ст. і, нарешті, ретельно дібраний комплекс наукових методів, який передбачає не тільки добре володіння мовним матеріалом, а й належні аналітичні здібності.

Зазначене вище значною мірою визначає *новизну* рецензованої дисертації В. І. Ярмак, а саме діалектичне сприйняття мовних або ж лінгвістичних канонів, що означає певний (коректний) відхід від їх абсолютизації. Інноваційність убачаємо і в компаративному аспекті дослідження з залученням матеріалу української та інших східнослов'янських мов.

Саме тому безсумнівним видається як теоретичне, так і практичне значення цієї ґрунтовної розвідки, яка збільшує «базу даних» про сербську та інші слов'янські мови і, вочевидь, стане в пригоді і науковцям-славістам, а також і тим фахівцям, які опікуються лінгводидактичною, лексикографічною і перекладацькою діяльністю.

Апробовані на багатьох представницьких наукових форумах (у тому числі на останньому міжнародному з'їзді славістів у Белграді) основні положення й результати здійсненого дослідження належно представлено не

тільки в індивідуальній монографії, а в майже п'ятдесяти публікаціях у фахових вітчизняних і закордонних виданнях. Їхню вагомість і достовірність засвідчують також подані рецензії на праці авторки знаними українськими та зарубіжними фахівцями.

Абсолютно логічно постає «класична» структура монографії: академічний вступ, написаний за всіма «канонами жанру» з посутньою експлікацією методологічних засад, чотири аналітичні розділи, загальні висновки, деталізована бібліографія (загалом близько 800 позицій) і показовий графічний додаток.

Перший розділ традиційно присвячений теоретичним основам дослідження, засвідчує детальне ознайомлення авторки з тим, що прийнято називати «історією питання», яке значною мірою посприяло визначенню базової наукової проблеми і пошукові шляхів і підходів до її вирішення. Особливо слід відзначити загальнонауковий і «міждисциплінарний» вектор, а саме історико-філософські, міфологічні, етнологічні складники дослідження, які, вочевидь, сприяють його цілісності й водночас розгалуженості (в позитивному розумінні такого визначення).

У *другому* розділі увагу привертають своєрідна наукова класифікація і авторська кваліфікація літературно-художніх прийомів, в основі яких лежать досліджувані часові індикатори, дескриптивні й комунікативні, а також процесуально-дискурсивні функції претеритальних форм. Ретельно дібрано численні текстові ілюстрації, що відіграють істотну фактологічну роль.

Окремий аспект становить категорійна належність дієслів із відповідними семантико-стилістичними характеристиками їхнього вжитку, обумовленими різномірними (наприклад, діалектними) чинниками. У цьому зв'язку варто зазначити й аналіз різномірних типів дискурсу (поетичного, діалогічного, драматургічного), до того ж базовий у контексті дисертації прозовий дискурс розглядається також на рівні недієслівних засобів

вираження темпоральності (прислівників, вербоїдів тощо), дотичних до створення хронотопу.

Особливе ж місце в цьому плані посідає трансформація (за авторською термінологією «транспозиція») вихідної семантики певних часових форм на зразок оптативного перфекта як своєрідного засобу експресії.

Наступний (*третій*) розділ, власне суто дослідний, але ще більшою мірою «авторський», є певною мірою «зворотним боком монети» порівняно з попереднім, оскільки йдеться про специфічні й нестандартні риси граматичної вербалізації темпоральності, що є властивими саме сербській мові.

Художній дискурс конкретизується в цьому плані його структурними елементами та певними жанровими різновидами. Показовим прикладом такої «спеціалізації» є сатиричний жанр і «соціальне» навантаження перфекта (без допоміжного дієслова).

Одним із головних наслідків аналізу є аргументована констатація розширення семантичного спектру й виражального потенціалу перфекта та інших темпоральних форм, яке матеріалізується за певних контекстуальних обставин. Так, зокрема, літературний діапазон розширюється, виходячи за традиційні белетристичні межі, маємо на увазі залучення текстового матеріалу, належного до дискурсу літературної критики, що вдало доповнює і вповажнює «матеріально-технічну» базу дослідження. Аналогічну роль виконує і використання іншого специфічного мовно-літературного матеріалу - епістолярного.

Отже, в такий спосіб продемонстровано, що так звані грамеми минулого часу фактично є не тільки граматичною, а значно ширшою за смисловим наповненням категорією, ретельне вивчення якої, з огляду на онтологічний характер, є без сумніву важливим та завжди актуальним.

Цю тезу доповнюють авторські спостереження, зроблені на основі дослідження есеїстики філософського спрямування, що вможливило цікаві

умовиводи про «персоніфікацію минулого часу» або передавання «етнокультурних кодів».

Загальнонаукова і лінгвістична компетентність дисертантки засвідчуються також несподіваним, на перший погляд, зверненням до сюрреалістичної царини, що відчутно збагатило мовно-філософські аспекти дослідження. Нові «відтінки» додано завдяки оцінці креативних можливостей досліджуваних форм у фантастичних та інших творах (типовим прикладом є роман-парабола), що вирізняються своєю неповторною стилістикою. Тут особливе місце належить постмодернізму з характерним для нього переважанням форми над змістом, що стосується, природно, й використовуваних засобів вираження темпоральності.

На окрему увагу заслуговує пильний розгляд семантичних (насамперед експресивних) функцій специфічного розряду «дефективних» дієслів (чи не найхарактернішим є в цьому розумінні *велим*) у темпоральному вимірі, на яких позначилися категорійні трансформації.

Належну увагу приділено в цьому розділі й питанням, стосовним категорії дієслівного виду, а саме такому складному явищу, як функціонування двовидових дієслів.

У заключному *{четвертому}* розділі дисертації, який без перебільшення органічно вписується в її загальну структуру, семантико-стилістичні характеристики форм минулого часу розглянуто в перекладознавчому ракурсі на матеріалі художніх перекладів, до того ж ідеться не лише про переклади сербських художніх творів українською та іншими східнослов'янськими мовами, а й про сербські переклади.

Аналіз різнорідних трансформаційних рішень, до яких удаються перекладачі, є вагомим аргументом на користь складності й неоднозначності досліджуваної в дисертації проблематики, а також її безперечної наукової релевантності. Слід наголосити на тому, що в цьому контексті в полі зору перебувають не тільки й не стільки лексичні, скільки граматичні засоби

різних мов, які далеко не є тотожними ані за формою або ж структурою, ані за змістом, тобто граматичною семантикою, що зумовлює особливий характер «труднощів перекладу». Окрім того, нерідко йдеться про відсутність еквівалентних форм в інших мовах. Саме тому особливо цінною видається розглянута й проаналізована семантична транспозиція, притаманна претеритальним формам сербської мови. Натомість «зворотний вектор» перекладу дає змогу робити цікаві спостереження щодо генези і динаміки історичної еволюції темпоральних форм у близько- й неблизькоспоріднених слов'янських мовах.

Аксіологічний аспект дослідження виявляється у виважено критичному підході до перекладацьких рішень, проте варто відразу ж зазначити, що оцінювання не є й не може бути в цьому разі самоціллю, оскільки воно виступає в ролі своєрідного показника, що є додатковим штрихом до загальної лінгвістичної картини.

Загальні висновки є логічним завершенням рецензованого дослідження. Особливо значущими видаються такі програмні моменти, як створення основи для опису структури сегмента поля темпоральності у сербській мові, що передбачає складну комбінацію різнорідних наукових факторів, у тому числі позамовних, а також комплекс так само різнорідних лінгвальних параметрів, починаючи від ядра сегмента минулого часу означеного поля темпоральності і його (сегмента) транспозитивної мережі, сукупність темпоральних форм - від перфекта з допоміжним дієсловом до так само аналітичного плюсквамперфекта, периферійних, але важливих у цьому контексті дієслівних форм та маргінальних - недієслівних - засобів, аж до сполучників із часовим значенням.

Характеристику художніх прийомів і типологізацію стилістичних фігур, що їх використовують літератори, підпорядковано передусім лінгвістичній меті дослідження, оскільки йдеться про граматичні засоби темпоралізації літературно-художнього дискурсу.

У цьому сенсі особливої ваги набуває діахронічний план, що ґрунтується на хронологічній вертикалі. Саме діахронічний підхід дозволяє краще відчутти й усвідомити історично зумовлену своєрідність і різноплановість досліджуваних темпоральних форм.

Так само не можна оминати увагою порушувані авторкою питання, стосовні організації літературного тексту з погляду когезії і когерентності, тісно пов'язані як із індивідуальною творчою манерою літератора, так і з тим, що слушно називається авторкою його комунікативною стратегією, тож комунікативний аспект теж стає частиною лінгвістичного спектру.

Решту загальних висновків, а саме те, що стосується зумовленого специфічними жанровими ознаками використання претеритальних форм, співвідношенням канонічності і своєрідності в їхньому вжитку, було вже загалом прокоментовано вище. Додамо лише важливу тезу про переважання аналітичних тенденцій над синтетичними, що спричинює своєрідну універсалізацію певних часових форм (насамперед перфекта з допоміжним дієсловом). Порівняльно-історичний підхід дозволяє визначити і сформулювати в такому контексті одну з найістотніших структурно-семантичних рис сербської і хорватської мов, що відрізняють їх як від східно-й західнослов'янських мов, так і від інших південнослов'янських.

Утім, не буде зайвим згадати в цьому зв'язку й про заключні висновки, зроблені завдяки перекладознавчому аналізу, оскільки вони теж безпосередньо стосуються типологічної класифікації слов'янських мов.

Наведений перелік і характеристика висновків дисертації є свідченням їхньої обґрунтованості, достовірності та новизни, що поширюється, відповідно, й на основні положення дисертації, оскільки їх сформульовано на підставі власного наукового аналізу.

Найвагомішими ж науково-практичними результатами цієї праці вважаємо саме окреслення й детальну характеристику показових типологічних особливостей, що збагачують і врізноманітнюють складну й

неоднорідну в історичному й сучасному сенсі картину функціонування сербської та інших слов'янських літературних мов.

У додатках вдало відображено частотність використання різних дієслівних форм минулого часу в контексті їхньої стилетвірної ролі на показових прикладах із творів знаних сербських постмодерністів.

Автореферат достатньою мірою повно й наочно відбиває основні положення і здобутки поданої до захисту дисертації.

Уважаємо також за необхідне висловити певні зауваги та рекомендації.

1. Можливо, в дисертації не завадило б приділити дещо більшу увагу (в контексті досліджуваної проблематики) відмінностям між сербською і хорватською літературними традиціями, але, звісно, за умов наявності показового й переконливого мовного матеріалу.

2. На наш погляд, наукову працю збагатило б також покликання на факти західнослов'янських мов (у компаративному плані).

3. Важливим елементом будь-якої дисертації є термінологічний апарат. У цьому плані доцільно зауважити, що варто було б подати дещо більш розгорнуту експлікацію одного з базових термінів - *претерит* (див. стор. 10-11), оскільки його інтерпретація і вжиток у контексті різних мов (наприклад, германських або романських) є неоднозначними.

4. Гіпотеза дослідження в її авторському формулюванні (див. стор. 15), яка становить очевидний лінгвістичний інтерес, з огляду на широкий науковий контекст дисертації, видається радше частковою, оскільки в ній ідеться конкретно лише про одну з досліджених темпоральних форм - перфекта з допоміжним дієсловом, що «перебирає» на себе функції інших сербських форм минулого часу. Тому її варто було б певною мірою узагальнити, принаймні, покликанням на певні тенденції.

5. Згаданий у вступній частині метод кількісних підрахунків (стор. 18), як це впливає зі змісту дослідних розділів дисертації, використано не зовсім системно.

6. У дисертації трапляються окремі стилістичні огріхи: «Джерельною базою слугувала картотека...» (стор. 15) та почасти технічні недогляди (див., напр., стор. 4, 32, 47, 72, 450).

Водночас важливо зазначити, що докторське дослідження В.І. Ярмак відзначається глибоким філологічним аналізом і науковою культурою, насичене новим баченням теоретичного і фактичного матеріалу та збагачує сучасні компаративні слов'янські студії.

Отже, рецензована праця є завершеним, вагомим і актуальним дослідженням, що характеризується самостійністю, достовірністю і новизною, має теоретичне і прикладне значення, в ній отримано, безперечно, вагомі наукові результати.

Дисертація **Ярмак Вероніки Іванівни** відповідає паспортів спеціальності і всім засадничим вимогам МОН України, передбаченим у «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому постановою № 567 Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р., зі змінами, внесеними в Постановках КМУ № 656 від 19.08.2015 р. та № 1159 від 30.12.2015 р., а її авторка заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.02.03 – слов'янські мови.

Офіційний опонент:

доктор філологічних наук,

професор, завідувач кафедри

української мови Рівненського

державного гуманітарного університету

Совтис Н. М.

*Відгук надіслано
до секретарки 26.04.2019
Згенеруваний секретар Р.В. Рудівецька*